

עורכים: שי פרוגל ודורית ברחנא לורנד

חינוך לאמנות: אסתטיקה ואתיקה

עורכים: שי פרוגל ודורית ברחנא לורנד

חינוך לאמנות: אסתטיקה ואתיקה

קואדום

הוצאת הקיבוץ המאוחד
www.kibutz-poalim.co.il

Art Education: Aesthetics and Ethics

Shai Frogel and Dorit Barchana Lorand

עורכים: שי פרוגל ודורית ברחנא לורנד

הוצאת הקיבוץ המאוחד - סדרת קו אדום: גיורא רוזן (עורך ראשי)

מכון מופ"ת: יהודית שטיימן (עורכת ראשית)

מערכת הסדרה מחשבה חינוכית: נמרוד אלוני, נועם ברוך, אריאלה גדרון,
יהודית וינברגר, אמנון יובל, גיורא רוזן, ציון שורק, יהודית שטיימן,
שרה שמעוני, יולי תמיר

עורכת תוכן ולשון: תמי אילון-אורטל

עורכת לשון אחראית: אדוה חן

עורכת גרפית: מאיה זמר-סמבול

עיצוב הסדרה: דפנה גרייף

על העטיפה: "נושאות", רונן עמור, בוגר המחלקה לאמנות, סמינר הקיבוצים

מסת"ב: 978-965-

© כל הזכויות שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד, למכון מופ"ת, למכללת סמינר
הקיבוצים ולהסתדרות המורים, תשע"ח - 2017

הוצאת הקיבוץ המאוחד: טל' 03-5785810; פקס 03-5785811

www.kibutz-poalim.co.il

מכון מופ"ת: טל' 03-6901406

<http://www.mofet.macam.ac.il>

הדפסה: דפוס חידקל

תוכן העניינים

פתח דבר: אופקים חדשים או אופקים חשוכים -	
על חשיבותו של חינוך לאמנות.....	9
מבוא.....	13
שער ראשון: מדוע חינוך לאמנות? מבט עיוני ומעשי	
הערך האתי של החינוך האסתטי/ שי פרוגל.....	25
לחם ושעשועים: מדיניות משרד החינוך ביחס ללימודי	
אמנויות/ דורית ברחנא לורנד.....	55
הגולם קם על יוצרו: ריבוי מבחני ההישגים במערכת החינוך	
והשפעותיו על הוראת מקצועות האמנות/ מיכל לוי-קרן.....	91
שער שני: מהפכה מהחצר - אמנות פלסטית במרחב	
הבית ספרי	
אמנות הרעיון: בית הספר כקמפוס תרבותי/ עמי שטייניץ.....	99
דיון במרחב בית הספר כאתר חזותי/ סיגל ברקאי.....	118
שער שלישי: בין אמנות (art) לאומנות (craft) - חינוך לאמנות	
בעידן טכנולוגי	
מגמות וחינוך בשדה העיצוב: לקראת אסתטיקה אזרחית	
שיתופית/ מיכל פופובסקי.....	147
עיצוב כתרבות: סוגי שיח בדיון הביקורתי בעיצוב המקומי	
כתשתית להעמקת ההוראה/ מלכה בן פשט סומין.....	172
שני אופנים ללימוד אופנה: הצעה לפדגוגיה חדשה/	
אורנה בן-מאיר.....	192

**שער רביעי: מבטים נפתחים - כוחה הביקורתית
של הוראת אמנות**

פדגוגיה ביקורתית בהוראת תאטרון בישראל: סוגיית הליהוק חוצה-הגזע/ שרית קופמן-שמחון	223
שונות תרבותית מוזיקלית בתכנית ההוראה של מורי מורים במוסדות אקדמיים/ לאה מרזל וציפי זלקוביץ	245
פדגוגיה של החומר האפל: מחשבות של מורה ותלמידה על הוראת הספרות/ איריס ארז ורינה דודאי	269
על הכותבים	291

שִׁפְתַּי אֵלִים חֲרִישִׁית יֵשׁ, לְשׁוֹן חֲשָׁאִים,
 לֹא-קוֹל וְלֹא הִבְרָה לָהּ אֶף גּוֹנֵי גּוֹנִים;
 וּקְסָמִים לָהּ וּתְמוּנוֹת הוֹד וּצְבָא חֲזִינוֹת,
 בְּלִשׁוֹן זֹאת יִתְנַדַּע אֵל לְבַחֲרֵי רוּחוֹ,
 וּבָהּ יִהְרַהֵר שׁוֹר הָעוֹלָם אֶת-הִרְהוּרֵיוֹ,
 וַיִּוצֵר אֶמֶן יִגְלֵם בָּהּ הַגִּיג לְבָבוֹ
 וּמִצָּא פְתָרוֹן בָּהּ לְחִלּוֹם לֹא הִגִּיג;
 הֲלֹא הִיא לְשׁוֹן הַמְרָאוֹת, שְׁמֵתִגְלָהּ
 בְּפֶסֶק רְקִיעַ תְּכֵלֶת וּבְמַרְחָבֵיוֹ,
 בְּזֶךְ עֵבִיבֵי כֶסֶף וּבְשִׁחּוֹר גְּלִמְיָהֶם,
 בְּרִטְט קָמַת פֶּז וּבִגְאוֹת אֶרֶז אֲדִיר,
 בְּרִפְרוּף פְּנֵף צְחוּרָה שֶׁל הַיּוֹנָה
 וּבְמִטּוֹת כְּנָפֵי נֶשֶׁר,
 בִּיפֵי גּוֹ אִישׁ וּבִזְהָר מִבֵּט עֵינָיִן,
 בְּזַעַף יָם, בְּמִשׁוֹבֵת גְּלִיּוֹ וּבְשִׁחּוֹקֶם,
 בְּשִׁפְעַת לַיִל, בְּדָמֵי כּוֹכָבִים נוֹפְלִים
 וּבְרַעַשׁ אוּרִים, נִהְמַת יָם שְׁלֵהָבוֹת
 שֶׁל-זְרִיחוֹת שְׁמֵשׁ וּשְׁקִיעוֹתָיו -

(ח"נ ביאליק, מתוך "הִבְרָכָה". שִׁירִים, עמ' שב"ח, 1966, דביר)

פתח דבר: **אופקים חדשים או אופקים חשונים -** **על חשיבותו של חינוך לאמנות**

החינוך הוא אמצעי להתפתחות אתית של היחיד ושל החברה. התפתחותם האתית של יחידים מותנית ביכולתם לפתח חשיבה עצמאית, המיוסדת על מודעות עצמית וחברתית. האמנות פותחת ומפתחת מרחב של קשב, רגש, דמיון, מחשבה ועשייה ייחודיים, שחשובים לחיי האדם ותורמים להתפתחות רוחו. יש אפוא לחתור לכך שהחינוך לאמנות יהווה נדבך מרכזי בתהליך החינוך הבסיסי של כל ילד, מגן הילדים ועד בית-ספר התיכון, ושמגמות לאמנות יוכרו כמגמות חשובות וחינויות להתפתחותם של חיי חברה ותרבות ראויים בישראל.

במערכת החינוך הציבורית בישראל ובמקומות רבים בעולם המערבי מקצועות הלימוד שנחשבים כמקדמים תשואה כלכלית של היחיד ושל החברה זוכים לקדימות, עד כדי הזנחתם או אף הכחדתם של מקצועות שנדמים כלא מקדמים תכלית זו. היחיד נתפס כבורג במכונה הכלכלית, ומערכת החינוך נתפסת כפס יצור להכנתם של "ברגים" שיתאימו לצורכי השוק, יתר על כן היא מוערכת לפי מדד זה. לצורך כך אף פותחו מכשירי מדידה משוכללים, שבהם נבחן התלמיד מגיל צעיר מאוד. ערכו של התלמיד נקבע לפי הצלחתו במבחנים אלה.

תהליך זה של דה-הומניזציה של היחיד ושל החברה גורר עמו תהליכים של התנוונות אתית של יחידים ושל וולגריזציה של החברה. כל אימת שאנו נבהלים מתוצאות תהליך זה, נזעקת מערכת החינוך להטיל מגבוה "שק של ערכים" על ראשי התלמידים, לפי טעמו המקרי של שר החינוך שנמצא באותה עת בעין הסערה. כך אנו מוסיפים חטא חינוכי על פשע חינוכי: לא רק שהמערכת החינוכית "מחפשת את המטבע מתחת לפנס", כלומר מעדיפה לקדם רק מקצועות מדידים, אלא גם כשהיא נוכחת שתוצאותיו של חינוך מדיד בלבד מסוכנות לחברה היא מנסה לתקנו באופן פרדוקסלי באמצעות תכניות מדידות ל"חינוך לערכים". היכולת לצאת ממעגל קסמים זה דורשת את ההכרה

בכך שההתפתחות האתית של יחידים היא התכלית החינוכית העיקרית, וזו איננה יכולה להיות מושגת על ידי ציות לצווים מגבוה ואיננה ניתנת לכימות לערכים מדידים.

חינוך לאמנות חייב להיות נדבך חשוב בבניית תכנית חינוכית המכירה בהתפתחות זו כתכלית העיקרית של החינוך. האמנות מזמנת חוויה אישית אך רפלקטיבית ומעודדת חשיבה ביקורתית ביחס לעצמנו ולסביבתנו. היא מאפשרת התבוננות כזאת שלא מתוך צורך להגיב באופן מידי למציאות עצמה, וכך יוצרת עבורנו מרחב ייחודי של מחשבה וביקורת. פיתוח מרחב שכזה אינו רק מזכה בגילוי הרבדים האסתטיים של הקיום אלא גם ביכולת התבוננות אישית, שכה חיונית להתפתחות אתית.

לפיכך, ישנה חשיבות רבה במיזוג של החינוך לאמנות במארג החינוך היסודי של כל ילד וילדה ובעקירת התפיסה הרואה בחינוך לאמנות מותרות להשלמת "ההכשרה המקצועית" בבתי הספר; מה שמרשים לעצמם רק מי שידם משגת ("חינוך אפור"); או תחום השמור ליחידים סגולה נבחרים בעלי כישרון ייחודי. הבנת חשיבותו של החינוך לאמנות חייבת לצאת מתוך ההכרה שבתי הספר אינם מכונים להכשרה מקצועית אלא יסוד מכונן של חיי היחיד, החברה והתרבות. הכשרה מקצועית היא שלב מאוחר יותר בחיים, המגיע לאחר התפתחות של חשיבה עצמאית ושיקול דעת ערכי. החינוך לאמנות תורם לפיתוח איכויות אנושיות אלה ואף מוסיף רובד נוסף לחיי אדם, והוא יכולת שיפוט אסתטית; יכולת חיונית מאוד בימים אלו של דלדול רוח התרבות הישראלית ומיקודה בבדרנות וברייטינג.

חינוך הוא השקעה אישית וחברתית לטווח ארוך. הוא לא נועד לפתרון בעיות השעה, לכן כל ניסיון להשתמש בו למטרות פוליטיות או כלכליות מיידיות מסלף את דמותו. עם זאת ראוי לציין כי חינוך במיטבו תורם בטווח הארוך גם לפוליטיקה ולכלכלה. אמנם מנקודת מבט מצומצמת ובעלת אופק קצר, החינוך לאמנות עשוי להיראות כמותרות, יתר על כן קשה לאמוד את ערכו; אך מנקודת מבט מרחיקת ראות, שהיא נקודת המבט הנכונה לבחינת ערכו של חינוך, הוא מתגלה כאבן יסוד בהתפתחותו של אדם ראוי ושל חברה ראויה.

היחס לחינוך לאמנות יכול ללמד על היחס של החברה לאדם ולתרבות. האמנות מטבעה נותנת מקום לביטוי האישי של האדם ולניסיונו לתרום

את תרומתו הייחודית לתרבות. חברה שאינה מכירה בערך האתי של היחיד ומבקשת שלא יפתח טעם אישי ושיקול דעת עצמאי היא חברה שלא תעודד אמנות ולא חינוך לאמנות. חברה זו תעודד מדידה והערכה "אובייקטיבית" של יחידים כדי להתאימם לאינטרסים כלכליים ופוליטיים מידיים. בחברה זו החינוך לא יבקש לעודד חשיבה עצמאית וביקורתית של האדם (לא ביחס לעצמו ולא ביחס לסביבתו), אלא יעסוק בהטמעה של צרכים וערכים מטעם "בעל המאה". עצם העובדה שמושג ההטמעה הפך לכה דומיננטי בדיון החינוכי היום צריכה להדאיג כל איש חינוך בעל רוח הומניסטית, מפני שהטמעה היא ניגודו של שיקול דעת נבון.

היחס לחינוך לאמנות במערכת החינוך הישראלית כיום נתפס כמותרות במקרה הטוב או כחינוך המתאים לכל היותר לילדי הגן או הכיתות הנמוכות, טרם כניסתם למסלול החינוך ה"רציני". במקרה הרע, רואים בו בזבוז זמן משווע או כגורם המפר את השגרה הלימודית של בית הספר. ליחס זה שותפים קובעי מדיניות החינוך, אנשי חינוך, הורים, חלק גדול מהציבור הרחב ואף התלמידים עצמם, שמטמיעים היטב את יחס חברת המבוגרים לאמנות המונצח בצורה ברורה במערכת שעות הלימוד של התלמידים.

החינוך לאמנות איננו מצוי כלל בחינוך התיכוני, אלא במגמות מיוחדות לאמנות, שאינן מצויות בכל תיכון ושנסמכות גם על מימון של ההורים; הוא מצוי באופנים מקריים בחינוך של חטיבות הביניים, פרי יוזמות מקומיות של מנהלים, מורים או הורים; והוא מצוי במקרים רבים בחינוך היסודי (לאור החובה לשלבו) באופן חובבני ומצומצם מאוד, שאינו בהכרח כפוף לפיקוח מקצועי. מה אומרת תמונת מציאות זו עלינו כאנשי חינוך וכחברה?

הקריאה לשילוב החינוך לאמנות כנדבך בסיסי וחיוני בחינוך לכול היא חלק מקריאה רחבה יותר לראות בחינוך תהליך של התפתחות אישית ואתית ולא תהליך של הכשרה מקצועית, ודאי לא של תעמולה. חברה שאיננה מטילה על מערכת החינוך שלה להיות אחראית להתפתחות האתית של תלמידיה, אלא דורשת שתתאים עצמה לצורכי השוק (הכלכלי או הפוליטי), אל תתפלא שהיא הופכת לחברה מנוונת (אם לא מנוולת) מבחינה ערכית, ושום "חינוך לערכים" ("שינון של ערכים") לא

יעזור כאן. מערכת חינוך שהישיגיה נקבעים לפי מדדים "אובייקטיביים", מדידים וניתנים לבדיקה בלבד, היא מערכת חינוכית שוויתרה, להלכה ולמעשה, על תכליתה האתית. דוגמה מובהקת לכך היא הקלות שבה מתבטלים שיעורי חינוך לטובת למידה למבחני המדידה השונים.

החינוך לאמנות כמובן איננו יכול לשמש בבחינת שיקוי קסם כנגד סחף בעייתי בחברה ובמערכת החינוך, אך הגישה המזלזלת או החשדנית כלפיו היא בהחלט אחד מסימניה של חברה בעלת אופקים חשוכים. הכרה מעשית בחשיבותו של החינוך לאמנות היא הכרה בחשיבותם של אופקים פתוחים כתנאי הכרחי לפריחתה ולצמיחתה (גם הכלכלית) של חברה. לפיכך אחריותה של מערכת החינוך היא לקבוע את המדיניות החינוכית לפי תכלית זו. מנקודת מבט זו, מקצועות הנתפסים כבעלי חשיבות פחותה, עשויים להתגלות דווקא כבעלי חשיבות רבה, ולהפך. האומץ לא רק לשנות את נקודת המבט, אלא לתרגם את מסקנותיו של שינוי זה למערכת השעות של התלמידים, הוא שיקבע בסופו של דבר אם פנינו כחברה מועדות אל עבר אופקים חדשים או לעברם של אופקים חשוכים.

מבוא

פרידריך ניטשה כותב בספרו הולדתה של הטרגדיה שהאמנות היא הפעילות הגבוהה ביותר של החיים האנושיים. גם מי שלא יסכים עם טענה זו לא יתקשה להכיר בתרומתה הייחודית והחשובה של האמנות להתפתחות החברה והתרבות. הדיון בקשר שבין חינוך לאמנות התעורר כבר בראשית ההגות הפילוסופית, בדיאלוגים של אפלטון. החינוך אמנם לא תמיד מצא מקום לאמנות, ואפשר לומר שלרוב אף התקשה להכיר בתרומתה הייחודית להתפתחותם של היחיד ושל החברה, אך בשיח החינוכי של העשורים האחרונים נשמעים יותר ויותר קולות של הוגים הקוראים להפוך את האמנות, על סוגיה השונים, לחלק אינטגרלי ומשמעותי מתכנית הלימודים במערכת החינוך הציבורית. התנופה שהחלה בארצות הברית בשנות השבעים והשמונים של המאה ה-20 עם מפעליהם של נלסון גודמן (Goodman), אליוט אייזנר (Eisner), מייקל פרסונס (Parsons) ורלף סמית' (Smith), אחדים מבין עשרות הוגים אמריקנים שנדרשו לנושא, מפתחת וממשיכה את הרברט ריד (Read) הבריטי, שקרא ב-1943 להשתמש באמנות ככלי חינוכי. כתבי עת המוקדשים לנושא משגשגים, הן בארצות הברית והן בבריטניה. קריאה דומה, סוחפת ומלאה להט, עלתה אף מצדה השני של תעלת למאנש - בהגותו של הפילוסוף הצרפתי ז'אק רנסייר (Rancière).

הכרה זו בחשיבות האמנות לחינוך כבר עברה מזמן לשלבים מעשיים. במערכת החינוך הפינית, למשל, הנחשבת כיום לדגם מוצלח במיוחד של מערכת חינוך ממלכתית, האמנויות ממלאות תפקיד חשוב ומרכזי. מנקודת מבט זו, מביך לראות עד כמה החינוך לאמנות שולי, אם לא נעלם לגמרי, בתהליך החינוך של ילדי ישראל; אפשר לראות מעט ממנו בשלבי החינוך הרך, אך עוד פחות בשלבי החינוך הבוגרים יותר. אף שמדובר בכשל חריף ומתמשך, אין הוא זוכה להתייחסות רחבה בדיון המקצועי והציבורי על החינוך בישראל. אסופת המאמרים שלפנינו היא כקול קורא במדבר.

המפגש בין האמנות, במובנה הרחב, הכולל את סוגיה השונים ואת תחומי האומנות (crafts) המשיקים לה, ובין הפרקטיקה החינוכית

מעלה שאלות רבות: האם לימודי האמנות נחוצים ומדוע; כיצד ראוי ללמד אמנות, ואילו תחומים נכללים בה; איזה תפקיד ממלאת האמנות במרחב הבית ספרי; ואיך נכון ללמד אמנות. המאמרים המקובצים כאן מנסים לענות על שאלות אלה במגוון דרכים. רוב רובו של הדיון נוגע ישירות לזירה המקומית: לתפקידם של לימודי האמנות במערכת החינוך הציבורית בישראל, ליוזמות שינוי מקומיות ולהתחבטויות העולות במסגרות הכשרה של פרחי הוראה. זהו אמנם דיון מטא-חינוכי והשאלות העולות בו הן שאלות עקרוניות הרלוונטיות לדיון בתחום זה בכל מקום, אולם הכוח המניע אותו הוא מחשבה קונקרטיית על משמעות החינוך לאמנות במדינת ישראל. מבחינה זו מבטאת האסופה עמדה ברורה וחד-משמעית: מדיניות החינוך הציבורי בישראל זקוקה לשינוי שייתן מקום מרכזי לחינוך לאמנות.

מטרת מבוא זה היא להציג את המסגרת המושגית של הדיון, ובכלל זה את מבנה הקובץ, את סדר המאמרים ואת נושאייהם. חשוב לציין כי כל אחד מהמאמרים בקובץ נכתב מתוך העניין המקצועי והייחודי של הכותבת או הכותב בנושא של חינוך לאמנות. האסופה נולדה מתוך קבוצת מחקר בחינוך לאמנות שפעלה בין השנים 2010 ל-2013 בסמינר הקיבוצים, וכל הכותבים בקובץ היו חברים בה. עריכת האסופה הייתה דומה לפעולת אוצרות, שבה עצם הצגת פרט אחד לצד פרט אחר יוצקת משמעות חדשה במבנה כולו. במלאכת העריכה נתנו דעתנו הן על הגיוון הנובע מתחומי העניין השונים של הכותבות והכותבים והן על הגורם המאחד: העניין המשותף שהיה לכולנו בחיבור שבין תכלית אסתטית (אמנות) לתכלית אתית (חינוך). אפשר לראות, למשל, שכל המאמרים מצביעים על הקשר החיוני שבין התפתחות אסתטית לבין התפתחות אתית ובין דיון תאורטי להיבטים מעשיים. יתרה מזו, כל המאמרים עוסקים בהיבטים החברתיים של העשייה האמנותית. האסופה מחולקת לארבעה שערים: שער ראשון: מדוע חינוך לאמנות? - מבט עיוני ומעשי; שער שני: מהפכה מהחצר - אמנות פלסטית במרחב הבית ספרי; שער שלישי: בין אמנות (art) לאומנות (craft) - חינוך לאמנות בעידן טכנולוגי; שער רביעי: מבטים נפתחים - כוחה הביקורתי של הוראת האמנות.

כל אחד מארבעת השערים מבטא פנים של חשיבה ועשייה בנסיון לעבור מדיון כללי ועקרוני לרמה פרטנית. מרמה זו חוזר הדיון לשאלות אתיות. כך נוצר דיון ספירלי, המתחיל בסוגיה העקרונית ממבט-על ומסתיים בסוגיות עקרוניות העולות מתוך שדה העשייה.

שער ראשון: מדוע חינוך לאמנות? מבט עיוני ומעשי

מאמרו של **שי פרוגל**, "הערך האתי של החינוך האסתטי", הפותח את האסופה, מתמקד בהגות הפילוסופית המצביעה על קשר חשוב וחיוני בין אסתטיקה לאתיקה. המאמר בוחן את משמעותה האתית של החוויה האסתטית ושל האמנות תוך כדי עיון בכתביהם של הוגים מרכזיים בפילוסופיה המערבית: אפלטון, עמנואל קאנט, פרידריך שילר ופרידריך ניטשה. החוויה האסתטית, לפי הוגים אלה, משחררת את הפרט לחוויה אישית אך רפלקטיבית, המאפשרת לפרט פרספקטיבה ייחודית ביחס למציאות. הקשב המעשי מושהה, והפרט מוצא את עצמו במרחב של עולמות אפשריים שונים. לכן, החוויה האסתטית איננה רק תחושת סיפוק ייחודית לאדם אלא גם מקור לביקורת אתית. אפיון זה מסביר את חשיבותו של חינוך לאמנות לחיי היחיד ולחיי החברה.

בניגוד למאמר הפותח, העוסק בגישה החיובית של הפילוסופיה לתפקיד החינוכי של האמנות, המאמר השני בקובץ - "לחם ושעשועים: מדיניות משרד החינוך ביחס ללימודי אמנויות" של **דורית ברחנא לורנד** - מתחקה אחר היסודות הפילוסופיים שבסיסה היחס השלילי כלפי אמנות. הוא מציג את מצוקתם של לימודי האמנות בישראל - בעיה שמתמודדים עמה עוד מאמרים בספר - ומצביע על הקצאת השעות המועטה ללימודי האמנות במערכת הלימודים הציבורית. ההתבוננות בנתון עובדתי זה ממחישה כי משרד החינוך, בניגוד לחזונו, מציב את האמנות בתחתית סדר העדיפויות ומבקש לקדם לפניה כמעט כל נושא אחר. נראה שההבחנה בין תחומי ליבה לתחומים נלווים, שהחלה בשנת 2003, הובילה לדחיקת החינוך לאמנות לשולי מערכת החינוך הרשמית, והמאמר מנסה לברר מה עומד ביסוד מדיניות זו. הדיון פונה לאפלטון ודקארט כמייצגים את התפיסה הרציונליסטית, שממנה מתפתח קו

המחשבה הפילוסופי המסורתית הרואה ניגוד בין הפן המופשט והמדעי, שחשיבותו רבה, לבין הפן הרגשי-חושי, שבא לידי ביטוי בין השאר בלימודי אמנויות ונודעת לו חשיבות משנית. הוצאת האמנויות מלימודי הליבה משקפת את תפיסתן כתחום לא חשוב, שעשוע בלבד. אך ממבט תרבותי-גאוגרפי רחב עולה שטיפוח האמנויות והחינוך לאמנות עולה בקנה אחד עם הצלחה חברתית וכלכלית. מדינות חזקות דוגמת פינלנד, דנמרק ונורבגיה מקצות פישתיים שעות ללימוד אמנויות ביחס לישראל וליוון. לימודי האמנויות הם עיקר התפריט הבונה חברה תרבותית, מתקדמת ונאורה. הטענה המרכזית של המאמר היא שדווקא גישה המבחינה בין "לחם" ל"שעשועים" צריכה לראות בלימודי אמנות חלק מרכזי מן הליבה החינוכית.

כנספח למאמר זה מצורף מאמר קצרצר מאת מיכל לוי-קרן - "הגולם קם על יוצרו: ריבוי מבחני ההישגים במערכת החינוך והשפעותיו על הוראת מקצועות האמנות". מאמר זה נכתב כחלק מנייר עמדה שהוכן לכנס החינוך השנתי של מכללת סמינר הקיבוצים (2012)¹ ועסק בחינוך לאמנות. המאמר מציג את הקושי המיוחד של החינוך לאמנות לנוכח הנטייה הגוברת של מערכות חינוך בארץ ובעולם ליישם מבחנים סטנדרטיים והערכה מספרית. למרות היקפו המצומצם, מדובר במאמר חשוב במיוחד בדיון שאנו מציגים כאן, כיוון שהוא פותח צוהר לעולם שהשפעתו על החינוך לאמנות רבה חרף היותו זר לו.

שער שני: מהפכה מהחצר - אמנות פלסטית במרחב הבית ספרי

מתוך הדיון בעמדה העקרונית אנו נעים לפרשנות המעשית לתפיסה הקוראת להרחבת החינוך לאמנות. מאמריהם של עמי שטייניץ ושל סיגל ברקאי מציעים, כל אחד בדרכו, מודלים ורניקולריים לפעולה - כלומר התפתחות "מלמטה", ללא תכנון מצד המערכת הרשמית. שטייניץ מציע להפוך את בית הספר לקמפוס תרבותי. ברקאי מציעה להשתמש בחינוך לאמנות כדי לשנות את חזות בית הספר. שני המאמרים מתארים מהלכים

1 לנייר העמדה "אופקים חדשים או אופקים חשוכים: על חשיבותו של חינוך לאמנות" ראו <file:///C:/Users/shai.frogel/Downloads/Art-Education.pdf>

המרחיבים את משמעותו של הצירוף חינוך לאמנות הרבה מעבר לשיעור באמנות. מדובר במהלכים הקוראים למהפכה עדינה: פעולה מתוך המערכת ולטובתה, כזאת שיש בה כדי לשנות את ההתייחסות לאמנות במערכת החינוך. שני המאמרים עוסקים בשינוי מהותי של המרחב הבית ספרי באמצעות אמנות.

במאמרו "אמנות הרעיון - בית הספר כקמפוס תרבותי" מציג עמי שטייניץ את הסדנה לאמנות בשכונת רמת אליהו בראשון לציון - דוגמה למעורבות פעילה בחינוך ובקהילה. הסדנה מארחת כיתות בית ספר וקבוצות בקהילה להתנסות אמנותית. ההכרה בעובדה שתהליכי לימוד וביטוי נוצרים בהקשרים תרבותיים וחברתיים הובילה לפיתוח תפיסת "בית הספר כקמפוס תרבותי", תפיסה הרואה בבית הספר את המרחב הציבורי הראשון להתנסות במשמעות התרבותית של התפתחות הידע. המאמר מתאר שני שלבים של התפיסה, שנוסו בכמה בתי ספר, ועוסק בתפקיד המושגי של האמנות בתהליך הרכבת הסימנים שיוצרים ידע, הבנה והבעה ובקריאת המשמעות התרבותית של מופעם כרעיונות. המאמר מדגים שילוב של ההתנסות החווייתית שיוצרת השפה האמנותית בתהליך למידה עשיר המאפשר עיבוד עמוק של נושאי לימוד שונים. מאמרו של שטייניץ מציג את כניסתה של האמנות היישר לליבה הלימודית. בדומה, מאמרה של סיגל ברקאי, "דיון במרחב בית הספר כאתר חזותי", מראה כיצד המחשבה האמנותית יכולה לעטוף את העשייה החינוכית מבחוץ ובתוך כך לחלחל אל הווייתה. אמנם ההיבט העיוני של הלימודים בבית הספר כאילו מבקש מהילדים להתנתק מסביבתם, אולם המאמר מראה כיצד שינוי סביבה התורם לרווחתם של הילדים מצמצם הסחות דעת הנובעות מסביבה פיזית גרועה. המאמר עוסק בשאלת המרחב החזותי בבית הספר כאתר של למידה וחוויות חברתיות, רגשיות ואסתטיות לקהילת הלומדים והמלמדים בו. הוא מציג התנסות מעשית של סטודנטים בבית ספר במסגרת קורס במדרשה לאמנות בבית ברל, ואף מציג דגם של שיתוף פעולה עם ילדי בית הספר ומוריו למען שיפור אסתטי ואתי של מרחב בית הספר.

שער שלישי: בין אמנות (art) לאומנות (craft) - חינוך לאמנות בעידן טכנולוגי

האמנות אינה קופאת על שמריה, אלא נתונה בתנועה מתמדת. זו תנועה הטורפת את השוליים אל המרכז, הופכת את היוצרות, מבלבלת, מטשטשת, מחדדת ומטלטלת. תחום העיצוב, שאיננו נחשב לאמנות לשמה לפי ההגדרות הקלאסיות, ניזון יותר ויותר מן האמנות, ולא זו בלבד אלא שהוא גם נעשה מרחב עצמאי של ביטוי אמנותי. יתרה מזו, הוא משפיע במידה רבה על התפתחות התרבות ואפילו על אופני הצריכה היום יומיים שלנו. שיאה של מגמה זו בא לידי ביטוי במרחב הדיגיטלי, שהוא מרחב חיים המעוצב מראשיתו ועד סופו ביד אדם.

מיכל פופובסקי מראה במאמרה "מגמות וחינוך בשדה העיצוב: לקראת אסתטיקה אזרחית שיתופית" כיצד ערכים סמיוטיים-פוליטיים באים לידי ביטוי בעיצוב. מתוך ראייה של תחום העיצוב כמהותי לשדה החברתי טוענת פופובסקי שלימודי העיצוב צריכים להיות חלק מלימודי היסוד בבתי הספר. המאמר מציג סקירה היסטורית וסוציולוגית המדגימה כיצד פועלות שתי מערכות הקשורות בהיסטוריה של שדה העיצוב במאה ה-20. מערכת אחת מבססת את "האובייקט השותף", ואילו האחרת מחדדת את הנתונים האסתטיים של האובייקט המעוצב. פופובסקי מנתחת את כיוון התפתחותו של שדה העיצוב וטוענת כי מגמות חדשות הדוגלות ב"עיצוב שיתופי" הולכות ומתעצמות מתוך תנופה חברתית של מעורבות חברתית. הכותבת מעלה שאלות הנוגעות לעתיד המסתמן של העיצוב וליעדם העכשווי של לימודי העיצוב נוכח המחשבה על אסתטיקה אזרחית, קרי מעורבות של אנשי הקהילה בעיצוב סביבתם.

תשובה אפשרית על תהייתה של פופובסקי עולה במאמרה של **מלכה בן פשט סומין**, "עיצוב כתרבות: סוגי שיח בדיון הביקורתי בעיצוב המקומי כתשתית להעמקת ההוראה". בעוד שפופובסקי עוסקת בעיקר בהיסטוריה של האובייקטים של העיצוב, בן פשט סומין מתמקדת בדיון התאורטי בעיצוב כתרבות ובסוגי השיח שדיון זה מעלה. המסגרת האופטימלית להוראת העיצוב, טוען המאמר, היא תבנית דיון בצורת

"משולש זורם" - המבטא יחסי גומלין בין תוצרים של שדה העיצוב המניעים תהליכים ותופעות לבין רכיבי תרבות שונים, כגון אמנויות, חברה, פוליטיקה, כלכלה, דת, תקשורת וכדומה. הדיון ביחסי הגומלין הללו מאפשר הכרה של זהויות ומבנים תרבותיים בקרב צרכנים ומשתמשים.

המאמר האחרון בשער זה, מאמרה של אורנה בן-מאיר, "שני אופנים ללימוד אופנה: הצעה לפדגוגיה חדשה", מציג את ההתלבטות המאפיינת הוראת קורס בתחום המשתנה תדיר, תחום האופנה. המאמר מציג שתי אסטרטגיות שונות להוראת קורס תולדות הלבוש שפיתחה במיוחד לשני חוגים במכללת סמינר הקיבוצים. האסטרטגיה האחת, המסורתית, שתפסתה היסטורית-דיאכרונית, מגוללת את תולדות הלבוש בקרב המין האנושי מימי הפרה-היסטוריה ועד ימינו. קורס זה, המיועד לתלמידי עיצוב תלבושות לבמה, רואה בלבוש שפה ומציג את שני המנגנונים שלה - המילון והתחביר - בכל תקופה של ההיסטוריה. האסטרטגיה הסינכרונית באה לידי ביטוי בקורס השני, המיועד לתלמידי החוג הבין-תחומי לעיצוב. קורס זה בוחן את שפת הלבוש שיצרו מעצבים מודרניסטים במאה ה-20 דרך מבט לאחור אל מקורות ההשראה שלהם בהיסטוריה של הלבוש. העמדת שתי אסטרטגיות הוראה אלה, הדיאכרונית והסינכרונית, זו מול זו מלמדת על הקשר בין דרך ההוראה לבין סוג הידע שנרכש בשיעור.

שער רביעי: מבטים נפתחים - כוחה הביקורתי של הוראת אמנות

השער הרביעי בקובץ מתמקד בהוראת מקצועות לימוד ספציפיים: תאטרון, מוזיקה וספרות, אך המאמרים אינם עוסקים במחשבה כוללת על הוראת התחומים האלה, אלא מציעים, כל אחד בדרכו, דרכי הוראה המשנות את תפיסת המציאות של התלמידים. השינויים הם תמיד בחשיפת פן מציאות נסתר או מוסתר, הזוכה להתגלות בזכות הוראת האמנות.

נקודת המבט של שרית קופמן-שמחון - במאמרה "פדגוגיה ביקורתית בהוראת תאטרון בישראל: סוגיית הליהוק חוצה-הגזע - היא נקודת מבט ביקורתית ביחס להגמוניה התרבותית המערבית. קופמן שמחון עוסקת בהתנגשות שבין ערכים הומניסטיים-חברתיים לבין ערכים אמנותיים

במסגרת הכשרת מורים לתאטרון. התנגשות זו מקבלת משנה תוקף לנוכח השינוי שחל במרקם החברה הישראלית עם עליית היהודים מאתיופיה. הצטרפותם של שחקנים ממוצא אתיופי לבמות התאטרון בארץ מעלה שאלות בדבר אפשרויות הליהוק הפתוחות לפנייהם. התאטרון המערבי הקנוני מציע בעיקר תפקידים המתאימים לכאורה, בשל מוצאו האירופי, לשחקנים בעלי חזות מערבית. בעיית הליהוק ה"עיוור", כלומר ליהוק שחקנים לתפקידים מתוך התעלמות מצבע עורם וגזעם (מעין עיוורון צבעים), מוכרת היטב בעולם. ההתייחסות אליו במסגרת לימודי תאטרון חושפת רגישויות חברתיות לצד שאלות של סגנון אמנותי. הדיון של קופמן-שמחון מתעד מהלך הממחיש את מהותה של הפדגוגיה הביקורתית. הסטודנטים מקבלים תמונה פנורמית של תחום עיסוקם, שכמוה לא הכירו קודם לכן. כך, מתוך העיסוק הפנים-אמנותי לכאורה, הסטודנטים מתמודדים עם סוגיה חברתית הנוגעת בזהות, בהזדהות ובניכור נוכח המוסכמות הרווחות.

מאמרו של לאה מרזל וציפי זלקוביץ "שונות תרבותית מוזיקלית בתכנית ההוראה של מורי מורים במוסדות אקדמיים" מציג את הפער שבין העמדות המוצהרות בדרגים הארציים של מערכת החינוך בעניין חינוך מוזיקלי רב-תרבותי ובין הביטוי של עמדות אלה - ולמעשה אי-יישומן - בהכשרת המורים אשר אמורים להיות אמונים בסופו של דבר על יישום ההצהרות ברמה הבית ספרית. מרזל וזלקוביץ מציגות ממצאים של מחקר איכותני משנת הלימודים תשע"ג בהשתתפות 35 מורי מורים למוזיקה ממוסדות להשכלה גבוהה. מטרתן הייתה לבדוק עמדות, אמונות, דעות ותפיסות של מורי המורים בנוגע לרפרטואר המוזיקלי המיושם בהוראתם והתאמתו לשונות התרבותית בחברה הישראלית. הן מנתחות את תשובותיהם של מורי המורים ומגלות כי גם כאשר מורי המורים עצמם מפנימים את ההצהרות בדבר חינוך לרב-תרבותיות, הם אינם מייחסים חשיבות רבה ליצירות שאינן חלק מהנוף התרבותי ההגמוני. להימנעות זו, במדינה המורכבת מחברה הטרוגנית ורב-תרבותית כמו מדינת ישראל, טוענות הכותבות, משמעויות אתיות מורכבות.

המאמר החותם את הספר, "פדגוגיה של החומר האפלי: מחשבות של מורה ותלמידה על הוראת הספרות", מציג חריגה מסוימת ממגמת הקובץ,

שכל הכותבים בו הם אנשי חינוך (בעיקר ממכללת סמינר הקיבוצים). מאמר זה הוא פרי שיתוף פעולה בין רינה דודאי, מרצה לספרות בסמינר הקיבוצים, ובין איריס ארז, רקדנית וכוריאוגרפית. חריגה זו היא כמובן גם תכלית המאמר. ארז הייתה בנעוריה תלמידתה של דודאי בבית הספר התיכון. כעשרים שנה לאחר שנסתיים הקשר ביניהן כמורה ותלמידה נפגשות דודאי וארז ומנסות לחלץ מתוך זיכרון השנים את האירועים המשמעותיים בלמידת הספרות, שנחקקו בזיכרונה של ארז והותירו בה חותם. זיכרונותיה של ארז מעוררים אצל דודאי תובנות חדשות על תחום עיסוקה, הן בעבר כמורה לספרות והן בהווה כמורת מורים לספרות. המבט אל העבר חושף נקודת מבט ייחודית על מעשה ההוראה בכלל והוראת הספרות בפרט. מהמפגש עולה שכוחם של לימודי הספרות הוא ביכולתם לגעת בחומרים האפלים הסמויים מן העין.

כך, המאמר המסיים את האסופה ממחיש את הדרך שבה תורם החינוך לאמנות להתפתחות האתית והאינטלקטואלית של האדם. מובן שזו איננה הוכחה אמפירית לחשיבותו של החינוך לאמנות, אלא הדגמה בלבד לדרך פעולתו של החינוך האסתטי. הוא מוביל אותנו לתובנות עמוקות על עצמנו, פותח לפנינו אפשרויות הבנה וקיום שהיו נסתרות מעינינו ומחדד את רגישותנו לסביבה שאנו חיים בה. החינוך לאמנות הוא יסוד מכונן של כל חינוך הומניסטי המאמין שחינוך מוצלח חייב לאפשר לחניך להרחיב את אופקיו האינטלקטואליים ולהגביר את הקשב האתי והאסתטי שלו למרחב שהוא חי ופועל בתוכו.